

EBU'L-MUÎN NESEFÎ'NİN, HÂDİMÎ'NİN RE'Y TEFSİRİ HAKKINDAKİ MAKALESİ*

Yusuf İŞİCİK**

Mîlâdî XVIII. asırda yaşayıp (1762 m.), Arap dili, kelam, İslam Hukûku, usûl ve ahlâk alanında eserler veren meşhur Türk bilgini Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî, “*el-Berîka Şerhu't-Tarîka*” adlı ünlü eserinde, Kur'an'ın re'y ile tefsiri konusu üzerinde de durmuştur. Söz konusu makale: “Dilin Âfetlerinin Ellincisi: Kur'an'ı Kendi Görüşüne Göre Tefsir Etmek”¹ adını taşır.

Hâdimî'nin bu makalesinin bulunduğu iki ciltlik “*el-Berîka*”sı, bilindiği gibi kendisinden yaklaşık iki asır önce yaşamış bulunan, ünlü bir başka Türk âlimi İmam Birgivî (1573 m.)'nin “*et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*” isimli muhtasar eserine yazdığı mufassal bir şerhtir.

Kur'an-ı Kerim'in re'y ile tefsir edilip edilmeyeceği, bu konudaki yasaklayıcı hadislerden dolayı, üzerinde uzun tartışmalar yapılmış bir meseledir. Re'y tefsirini kabul eden ve etmeyen âlimlerin münakaşaları, temel illet ve esprileriyle gözden geçirildiğinde, ortada ciddî bir fikir ayrılığının olmadığı görülür.²

Müellif Hâdimî, söz konusu makalesinde, birtakım giriş mahiyetinde bilgiler ve konuyla ilgili diğer bazı hususlarla birlikte, esas itibarıyla bu konu üzerinde durur. Hâdimî'nin bu makalesi, başlıca şu ana konuları ihtiva eder:

- I. Tefsir ve Tevil Hakkında Açıklama,
- II. Re'y Tefsirinin Yasaklanması ve Bu Yasağın Mâhiyeti,
- III. Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler,
- IV. Kur'an Tefsirinde Sadece Rivayetle Yetinmek ve İctihad Kapısını Kapatmak.

I. Tefsir ve Tevil Hakkında Açıklama:

Müellif, tefsir ve tevil kelimelerinin sözlük anlamları ve bu iki kelimenin tefsir usûlündeki istilâhî (*terim*) manaları üzerinde durarak şöyle der:

* Selçuk Üniversitesi Rektörlüğünce 8 Ekim 1989'da Hadim'de gerçekleştirilen “Hâdimî Sempozyumu”nda sunulan tebliğdir.

** Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yisicik@hotmail.com

¹ Bkz, *el-Berîka*, Derseâdet, tarihsiz, II, 402-409.

² Geniş bilgi için bkz, ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirân*, Kahire, 1381/1961, I, 255-265.

"*Tefsir*: Fesr kökünden olup, açmak ve açıklamak manasındadır. Denildiğine göre bu kelime, 'sefr' kelimesinin harflerinin yer değiştirmesinden meydana gelmiştir ki, sabahın aydınlanıp günün ışmasına: 'Esfera es-Subhu' denilir. *Tevil* ise: dönmek, rüçû etmek anlamındadır."³

Müellif daha sonra, *tefsir* ve *tevil* sözlerinin ıstılahtaki anlam farklılıklarına işaret etmek üzere, önceki ilim adamlarından birtakım nakillerde bulunur.⁴ Biz bunlardan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (333 h.)'nin tefsir ve tevil ta'rifini aşağıya alıyoruz:

"*Tefsir*: Bu ayetin manası kesin olarak şöyledir ve bununla Allah Teâlâ şunu kasdetmiştir diyerek, yapılan açıklamayı Allah Teâlâ'ya âit kılmaktır. Bu açıklama, eğer kesin bir delile dayanıyorsa sahihtir; yoksa yasaklanan re'y tefsirine girer. *Tevil* ise: kesin konuşmaksızın ve manayı Allah'a âit kılmadan, ayetin muhtemel manalarından birini tercih etmekten ibarettir."⁵

II. R e'y Tefsirinin Yasaklanması ve Bu Yasağın Mahiyeti:

Müellif bu konuya şu ifadelerle girer:

"Re'y tefsiri'ne gelince bu, sırf akla dayanarak Kur'an'ı tevil etmek, Arap dili ve üslûbunu, nüzul sebeplerini, nâsîh ve mensuhu, selef ve halef âlimlerinin açıklamalarını bilmeden, Kur'an'da tasarrufta bulunmaktır. Bu, Allah Kelâmı olan Kur'an hakkında caiz değildir. Nitekim Allah Teâlâ buyurmuştur ki:

"*Bilmediğin şeyin ardından gitme.*"⁶

"*De ki: Rabbim, . . . bilmediğiniz şeyleri Allah'a isnâd etmenizi haram kılmıştır.*"⁷

Diğer taraftan, Ebû Dâvûd ve Tirmizî' nin, Cündüb (r.a) ten rivayet ettiklerine göre, Peygamber (s.a) buyurmuştur ki:

"*Kim, Allah Teâlânın Kitabı hakkında kendi re'yi ile söz söylese, isabet etse dahi muhakkak hata etmiştir.*"⁸

Yine Tirmizî'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste, Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

"*Kim, Kur'an hakkında bilgisi olmadan söz söylese, ateşte oturacağı yeri hazırlasın.*"⁹

İmam Ahmed ve Tirmizî'nin İbn Abbas'tan yaptıkları diğer rivayette, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"*Bana âit olduğunuzu bildikleriniz hariç, benden söz nakletmeyin. Kim bana, bile bile yalan söz isnat ederse, ateşteki yerini hazırlasın. Kim de, Kur'an hakkında kendi re'yi ile söz söylese, o da cehennemde oturacağı yeri hazırlasın.*"¹⁰

Daha sonra müellif Hâdimî bu hadislerin açıklamalarına geçer:

a. Hadislerin Açıklaması:

³ *Berika*, II, 402.

⁴ Râğîb, *el-Müfredât*.

⁵ Mâtürîdî, *Te'vilât*, Konya Yusuf Ağa Ktp., yazma no: 5552, 1b.

⁶ 17 İsrâ 36.

⁷ 7 A'râf 33.

⁸ Ebu Davud, İlim 5; Tirmizî Tefsir 1.

⁹ Tirmizî, Tefsir 1.

¹⁰ Tirmizî, Tefsir 1.

Hadiste geçen: '*kendi re'yi ile*' sözünün anlamı şudur: Tefsir kurallarını bilmeden ve o konudaki rivayetlerden haberi olmadan aklına geldiği gibi.

'*İsabet etse de hata etmiştir*' sözünün anlamı ise şudur: Âlimlerin sözlerine ve ilmî kurallara bakmaksızın, Arap dilini, hakikat, mecaz, mücmel, mufassal, âmm ve hâs konularını, ayetlerin nüzûl sebeplerini, nâsîh ve mensuhu, imamların görüş ve tefsirlerini bilmeksizin, keyfince yaptığı tefsir tesadüfen doğru çıkacak olsa, Kur'an hakkında aslını bilmediği bir şeyle hükme vardığı ve Allah Teâlânın bundan kasdettiği şudur diyerek Cenabı Hakka isnatta bulunduğu için, hatalı hareket etmiştir. Delile dayanarak ve tevil kurallarına uygun olarak söz söyleyen kimse, bu yasağın ve tehdidin dışındadır. *İşte bu noktayı anlayamadıkları içindir ki bazı kimseler, hadisî sîhhatini tenkid etmişler ve onu delilsiz inkâra kalkışmışlardır.*

"Hadiste 'isabet'ten söz edilmesi, yapılan tefsirin doğruya (*tesadüfen de olsa*) uygun düşmesi bakımından, 'hatâ'dan söz edilmesi ise, meşrû olmayan tarzda bu işe girişilmesi bakımındandır. İkisi arasında herhangi bir çelişki yoktur."¹¹

"*Kim, bilgisi olmaksızın Kur'an hakkında konuşursa*" sözünün anlamı şudur: "Yani, kim, gerçeğin başka olduğunu bildiği halde Kur'an hakkında konuşursa veya sahâbe ve tabiîn'in sözlerini bilmeden Kur'an'ın müşkil'leri hakkında yoruma giderse' demektir. Hadiste, "*bu kimse ateşteki yerini hazırlasın*" denilmiştir. Çünkü bu kişi, kendisini, dilediğini söyleyen vahyin Sâhibi yerine koymuştur.

İbnu'l-Esîr demiştir ki: "Hadisteki yasağın şu iki sebebe ihtimali vardır:

1. Bu kimsenin bir konuda karakter ve keyfinin meylettği bir görüşü vardır; Kur'ân-ı Kerim'i bu görüşüne uygun olarak ele alır. Böylece, ayetleri kendi amacına mesnet yapmak ister. Şayet o şekilde peşin bir fikri olmasaydı, Kur'an'dan o manayı anlamayacaktı. Bu da, şu üç şekilde ortaya çıkar:

a. Bazen buna bile bile gider. Meselâ, ayetin o manada olmadığını bildiği halde, kendi sapık fikrini doğrula(t)mak için Kur'an ayetini delil olarak kullanan kimsenin durumu böyledir.

b. Bazen, ayetin ihtimali bulunduğu hakîkî manayı bilmez; fakat kendi görüşüne uygun bir manaya meyleder ve o manayı kendi re'y ve hevasıyla tercih etmek suretiyle, Kur'an'ı tefsire tâbi tutar. Şayet kendisinin öyle bir görüşü olmasaydı, bu manaya gitmeyecekti.

c. Bazen de düşüncesi doğrudur; ancak bu doğru manaya Kur'an'dan delil arar ve o mananın kastedilmediği bir ayeti ona delil getirir. Meselâ, bir kimsenin: "*Firavun'a git! Çünkü o, azmıştır.*"¹² ayetini: "*Burada Firavun'dan maksat nefis ve kalb'tir. Nefsine yönel ve onu ıslah et anlamı kastedilmektedir.*" diye tefsir etmesi böyledir. Bazı vâizler, doğru niyet ve amaçlarla, sözlerini süslemek ve dinleyenleri etkilemek için böyle yaparlar. Fakat bu câiz değildir.

2. Re'y tefsirini yasaklayan hadisî ihtimali bulunduğu ikinci mana ise: Naklî bilgilerle bilinebilen hususları dikkate almadan, Kur'an-ı Kerim'i sırf Arap

¹¹ *Berîka*, II, 403.

¹² 79 Nâziât 17.

diline göre tefsire kalkmaktır. Meselâ, Kur'an'da garib, mücmel, mübhem, mahzûf vb. birtakım lâfızlar vardır ki, bunlar ancak o konulardaki rivayetlerle bilinebilir.¹³

b. Yasaklanan Tefsir Türleri:

Müellif bu konuda İbnu'n-Nakîb'ten şu beş maddeyi nakleder:

1. Gerekli ilimleri elde etmeden yapılan tefsir,
2. Ancak Allah Teâlâ'nın bilebileceği müteşâbihlerin tefsiri,
3. Belli bir mezhep (ideoloji) ve peşin bir fikri ispat etmek için yapılan tefsir,
4. Herhangi bir delile dayanmadan: "Bu ayetten Allah Teâlâ'nın muradı şudur" diye kestirip atarak yapılan tefsir,
5. Hevâya dayanarak uluorta yapılan tefsir.¹⁴

III. Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler:

Hâdimî, bu bölümde, "*Miftâhu's-Saâde*" adlı eserde *el-İtkan*'dan nakledilen şu görüşlere yer verir:

"Bil ki, kimi âlimlere göre, bir kimse âlim ve edîb de olsa, edille, fıkıh, nahiv, haber, eser ilimlerinde derin bilgi sahibi bulunsa dahi, Kur'an'dan herhangi bir yeri tefsir edemez ve Hz. Peygamber'den gelen rivayetlerden öte geçemez. Kimi âlimlere göre de, şu ilimleri bilen kimsenin tefsir yapması caizdir:

1. Lügat: Arap dilindeki kelimelerin anlamları,
2. Nahiv: Arapça cümle yapısı,
3. Sarf: Kelimelerin kalıp ve yapıları,
4. İştikak: Lâfızların kök ve türevleri,
5. Meânî,
6. Beyan ve
7. Bedî'den oluşan Belâgat ilmi
8. Kıraat ilmi,
9. İslâm Akaidi,
10. Fıkıh Usûlü,
11. Nüzul Sebepleri,
12. Nâsîh ve Mensuh,
13. Fıkıh,
14. Kur'an ayetlerini tefsir eden hadisler,
15. Mevhibe ilmi.

Hâdimî, mevhibe ilmi üzerinde özellikle durarak şunları kaydeder:

"İlmi mevhibe'yi inkâr edenlerin sözlerine aldanarak, bu ilim konusunda müşkilâta düşme ve şu hadisleri iyi düşün:

"Kim, bildikleriyle amel ederse, Allah ona bilmediklerini öğretir."¹⁵

"Kim kırk gün ihlâs ile Allah'a yönelirse, onun kalbinden hikmet pınarları fışkırır ve bu pınarlar onun dili üzerinden akar."¹⁶

¹³ *Berika*, II, 403-404.

¹⁴ *Berika*, II, 406.

¹⁵ Ebû Nuaym'ın rivayet ettiği bu hadisin mevzû olduğu hakkında bkz. el-Elbâni, *Silsiletü'l-Ehadis'd-Daife ve'l-Mevdûa*, I, 423.

“Ancak ne var ki, zaman, ilimden, irfandan ve fazilet ehlinde mahrum kalıp da, söz piyasasında hak söz kesada uğrayınca, câhiller baş olmuşlar ve kıl u kali çoğaltmışlardır. Lâkin savaş erleri olduğu gibi tirit ehli de vardır.”¹⁷

IV. Kur'an Tefsirinde Sadece Rivayetle Yetinmek ve İçtihat Kapısını Kapatmak

Hadimî'nin bu eserinin, İmam Birgivi'nin “*et-Terikatü'l-Muhammediyye*” adlı muhtasar kitabına yazdığı bir şerh olduğunu yukarıda kaydetmiştik. İmdi, re'ý tefsiri ve içtihat-taklit konusunda, selef ve halef iki Türk âliminin, birbirlerinden farklı olan görüşlerine yer vermek istiyoruz:

Birgivi: “Hadisteki yasak, Kur'an tefsirini, Hz. Peygamber'den rivayet edilenlerle sınırlı tutmak anlamına gelmez. Çünkü Allah'ın Resulünden tefsirle alâkalı çok az rivayet vardır. Aksi takdirde, rivayet bulunmayan alanlarda hiç kimse Kur'an'dan hüccet getirmez; dolayısıyla icthad kapısı kapanır. Oysaki bu, icmâ ile bâtıldır. Kur'an-ı Kerim, insanlara karşı ancak hüccet olmak üzere indirilmiştir. Şayet tefsir câiz olmamış olsa, Kur'an tam anlamıyla hüccet olmamış olur. Durum bu olunca, Arap dilini ve ayetlerin iniş sebeplerini bilenlerin, Kur'an'ı tefsir etmeleri caizdir. Arap dilini iyi bilmeyen ve kelimelerin çeşitli manalarına vâkıf olmayan bir kimseye gelince, o, ancak yapılmış tefsirleri öğrenip onları nakledebilir.”¹⁸

Hâdimî'nin Açıklaması: “Bu sözlerin zâhirinden, Arap dilini ve nüzul sebeplerini bilen herkesin, Kur'an'ı tefsir edebileceği anlaşılıyor; hâlbuki öyle değildir. Aksine, Kur'an'ı tefsir etme, ancak manası açık olan ayetlerde, Arapçayı ve ayetlerin nüzul sebeplerini bilen kimseler için caiz ise de, delâleti kapalı olan Kur'an ayetlerini tefsir etmek, ancak, yukarıda sayılan ilimleri bilen ve müçtehit olan kimselere hastır.”¹⁹

Birgivi: “Hadisteki yasak, nâsih-mensuhu, icmâ edilen konuları ve Ehl-i Sünnet akaidini bilmeyip, salt Arapçaya göre tefsire kalkışan ve dolayısıyla hataya düşmekten emin olmayan kimseler için de söz konusudur.”²⁰

Hâdimî'nin Açıklaması: Malumdur ki, tefsir edecek kimsede aranan icmâ bilme meselesi, müçtehit olan kişi için söz konusudur. Âmmî (*mukallid*) olan âlimin ise, taklid ettiği mezhep imamının görüşlerini bilmesi gerekir.”²¹

Birgivi: Müfessirin, sadece Arap dilindeki kelimeleri çeşitli manalarıyla bilmesi de yetmez. Bunun yanında, söz konusu ettiğimiz ilimleri de (*nâsih-mensuh, nüzul sebepleri, icmâ, Ehl-i Sünnet Akaidi*) bilmesi gerekir.”²²

Hâdimî'nin Açıklaması: Ben derim ki, (*Birgivi'nin saydığı*) bu ilimler, müfessir için kâfi gelmeyen şartlardır. Aksine, müfessirin, yukarıda saydığımız 15 ilmi bilmesi gerekir.”²³

→

¹⁶ Ebû Nuaym'ın rivayet ettiği bu hadis, hüccet olamayacak zayıf bir hadistir. Hadisi, İbnu'l-Cevzi *Mevzûat'*ında nakleder. Bkz, el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 224.

¹⁷ *Berika*, II, 405-406.

¹⁸ *Berika*, II, 406-407.

¹⁹ *Berika*, II, 407.

²⁰ *Berika*, II, 407.

²¹ *Berika*, II, 407.

²² *Berika*, II, 407.

²³ *Berika*, II, 407.

Birgivi: "Bu iki konuda bilgisi olduktan sonra, bu kimsenin Kur'an'ı tefsir etmesi caizdir ve bu, yasaklanan re'y ile tefsire girmez. Görmüyor musun, müçtehitler birtakım ayetleri farklı farklı tefsir etmişler ve onlardan kendi anlayışlarına göre hüküm çıkarmışlardır. Meselâ: ". . . *Yahut kadınlara dokunmuş da su bulamamışsanız temiz bir toprakla teyemmüm edin.*"²⁴ ayetinde geçen 'dokunma' ifadesini, İmam Şâfiî 'el ile dokunma' olarak anlamış ve mahremi olmayan bir kadına eli dokunan kimsenin abdestinin bozulacağını söylemiş, İmam Ebû Hanife ise, buradaki dokunma ve temasın, 'karıkoca ilişkisi' anlamında olduğunu söyleyerek, kadına dokunmanın abdesti bozmayacağı görüşüne varmıştır."²⁵

V. Makalenin Kaynakları

Muhtevasını seri olarak gözden geçirmeğe çalıştığımız bu makalesini kaleme alırken Ebû Saîd Muhammed el-Hadimî (r.a.), yirmiyi aşkın kaynaktan istifade etmiş ve bunları, konuları incelerken yeri geldikçe belirtmiştir. Onun istifade ettiği başlıca kaynaklar şunlardır:

1. *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*: er-Râğıb el-İsbahânî,
2. *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an*: Celâlüddîn es-Süyûtî,
3. *Miftâhu's-Seâde*: Taşköprüzâde,
4. *Uyûnu't-Tefâsîr*: el-Mansûrî,
5. *Feyzu'l-Kadîr*: el-Munâvî,
6. *Sünenu Ebû Dâvûd*,
7. *Sünenu Tirmizî*,
8. *Sünenu Nesâî*,
9. *el-Musned*: Ahmed b. Hanbel,
10. Zeynuddîn el-İrâkî ve el-Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis usûlüne dâir eserleri,
11. *el-Mevzûât*: Aliyyü'l-Kâri',
12. İbnu'l-Esîr: *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs*,
13. *et-Telvîh*: Sa'duddîn et-Teftâzânî,
14. *el-Bahru'l-Muhîr*: Ebû Hayyan el-Endelüsî,
15. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*: el-Gazzâlî

²⁴ 4 Nisâ 43.

²⁵ *Berika* II, 408; Bu konuda geniş bilgi için bkz, el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, I, 106.